

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОШУКОВИХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Шевченко Л.І., д. філол. н.

СИМВОЛ В ІДІОСТИЛІСТИЦІ ТЕКСТУ: ЛАКАНІВСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті проаналізовано концептуальні засади психоаналітичної теорії Жака Лакана, зокрема категорій Символічне, Уявне, Реальне у проекції на мовознавчу проблематику.

Ключові слова: Символічне, Уявне, Реальне, психоаналітична теорія, концепція Жака Лакана, ідіостилістика тексту.

The article touches upon the problem, connected with the analysis of base of Jack Lacan's psychoanalytic theory. The categories Symbolic, Unreal, Real are investigated in the projection on linguistic problems.

Key words: Symbolic, Unreal, Real, psychoanalytic theory, Jack Lacan's conception, idiostylistic features of the text.

В статье проанализированы концептуальные основания психоаналитической теории Жака Лакана, в частности категорий Символическое, Воображаемое, Реальное в проекции на языковедческую проблематику.

Ключевые слова: Символическое, Воображаемое, Реальное, психоаналитическая теория, концепция Жака Лакана, идиостилистика текста.

Ідіостилістична проблематика є чи не найулюбленишим простором філологічних інтерпретацій, зіставлень, пошукових методологій і намагань витворити синкретичну модель адекватного художній реальності пізнання тексту. Мовознавство, формально виокремившись у самостійну галузь філології, успадкувало водночас, як відомо, генетичні ознаки гуманітаристики, серед яких неоднозначність термінології, концептуальна множинність в аналізі об'єкта і предмета наукового спостереження, очевидна оцінність дослідником пізнаваного мовного явища / тексту, намагання формалізувати і

віднести до вже відомого знання про мову будь-яку вербалізовану художню рефлексію на світ.

Зрозуміло, загальні тенденції відбивають лише типову ситуацію в лінгвістиці, але названі (чи в силу багатьох причин не названі) проблеми породжують, і логічно, постання нових мовознавчих дисциплін, напрямків і шкіл, як і намагання дослідників по-іншому прочитати текст, пояснити його смисли. Врешті, "поверхневий", тобто унаочнено-формалізований, перелік мовних одиниць тексту, їх сукупностей і залежностей не задовольняв мовознавців як принцип доведення ще півтора століття тому. Назвемо хоч би концептуальні підходи О. Потебні, що корелюються з німецькою філологічною школою, передусім ідеями В. фон Гумбольдта, чи Соссюрівське розрізнення "*langue*" – "*parole*", з яким актуалізується увага до функцій мови, синтагматичних особливостей усного і писемного тексту, чи просто вибухове народження стилістичних розвідок, пов'язане з Московським, а потім Празьким лінгвістичними гуртками, відомою дискусією на сторінках журналу "Языкознание" і врешті – статусним окресленням об'єктності та функціональної спрямованості лінгвостилістики. Перелік цей зовсім не повний, швидше знаковий, але і він дозволяє спостерегти рух наукової думки в пошуку природи тексту, його мотивацій і глибинних смислів.

У XX ст. необхідний для мовознавця-стиліста науковий і культурологічний синкретизм виявляється в інтерпретативних методологіях, які поза предметністю конкретно зорієнтованого пошуку в царині художньої естетики не можуть оминати фундаментальної проблеми – **Символічного, Уявного і Реального**, їх вербалізації та можливості дослідницького прочитання.

Однозначно названу проблематику назвав пріоритетною Жак Лакан ще у відомій лекції 1953 року з такою ж лаконічною назвою "Символічне, уявне і реальне" ("*Le symbolique, l'imaginaire et le reel*"): "...я перш за все спробую сказати вам кілька слів про сутність зіставлення нами трьох реєстрів, які чітко відрізняються один від одного і є найважливішими для людської реальності – **Символічне, Уявне і Реальне**"¹.

Жак Лакан говорить про психоаналітичний об'єкт аналізу, але методика розв'язання проблеми спирається на лінгвістичне доведення, не формалізоване у граматичних категоріях, а фігуральне, звернене до семантичних асоціацій, як це відбувається зі словами і семантичними ядрами в ілюстраціях французького дослідника: "po" – "police" – "poltron". За Жаком Лаканом, морфемний збіг "po" (понятійний слов'янський аналог "лис" – тварина, "одаліска" – рос. "кулисы") дозволяє розширити інші "уявні терміни, що сприймалися би винятково як склади, які мають це слово доповнити". Саме так, на думку автора, "слід розуміти Символічне, з яким ми в аналітичному обміні маємо справу"². Додамо, символічні фонетичні асоціації збуджують уяву як творця, так й інтерпретатора.¹ Саме їм приділяють особливу увагу сучасні мовознавці-аналітики й навіть до такої важливої в перспективі розвитку новітньої науки міри, що В'яч. Вс. Іванов у монографії "Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему"³ виділяє окремий розділ, присвячений названим питанням.

Втім, і сформульовані на початку нашого викладу тези щодо традиційної доказовості лінгвістики і можливої достатності цієї доказовості набувають у В'яч. Вс. Іванова іронічної згадки про спроби пізнати розумову діяльність людини доведеннями *ad facto* мови. Філософська критика полягає (у позитивно сприйнятому В'яч. Вс. Івановим контексті) в тому, що вихідна аргументація будується на недоведеній пізнаваності мови як критерії можливої пізнаваності інтелектуальних процесів"⁴.

¹ Пор. з оригіналом: *"Pour aborder le sujet dont je parle, a savoir le symbolisme, je dirai que toute une part des fonctions imaginaires dans l'analyse n'ont pas d'autre relation avec la réalité fantasmatique qu'elles manifestent que la syllable "po" n'en a avec le vase aux formes de préférence simples, qu'elle désigne. Dans "police" ou "poultron", la syllable "po" a évidemment une tout autre raleur. On pourra se servir du pot pour symboliser la syllable "po", inversement dans le terme "police" on "poltron", mais il conviendra alors d'y ajouter en meme temps d'autres termes également imaginaires qui ne seront pas pris la pour autre chose que comme des syllables destinées a completer le mot.*

C'esr bien ainsi qu'il faut entendre le symbolique don't ils'agit dans l'échange, analitique" (Jacques Lacan. Des – Nome – du – Pere/ - Paris : Editions du Seuil, 2005. – p. 21).

Ідіостилістична текстова реальність, отже, потребує прочитання в контексті, що є синкретичним, коли йдеться про співмірність і визначення залежностей між Символічним, Уявним і Реальним.

Окреслення поняттєвого обсягу названих категорій у Жака Лакана співвідноситься з принципом відкритих дефініцій. Символічне й Уявне, на думку французького дослідника, – це "фундаментальні поняття", в координати яких легко вписуються будь-які "символічні операції з Реальним", позначені Жаком Лаканом термінами опір (*résistance*), опір переносу (*résistance de transfert*), перенос як такий (*transfert comme tel*), різниця між власне переносом і тим, що можна віднести до переносу (*la distinction entre ce qu'il faut appeler proprement et ce qu'il faut laisser a la résistance*).⁵

Символічне в такій сітці термінологічних кореляцій набуває в Жака Лакана розгорнутих визначень-доведень: "... символ об'єкта – це власне і є присутній об'єкт (виділ. нами – **Л.Ш.**) Коли ж його більше немає – це об'єкт, утілений у своїй тривалості, відсторонений від себе самого і здатний тим самим у певному смислі завжди бути присутнім, завжди залишатися вочевидь, у вашому розпорядженні. Саме тут і виявляється роль символу за тих обставин, що все людське як таке і зберігається".⁶

Психоаналітичний дискурсивний аналіз, розгорнутий у наведеному визначенні, концептуально структурований, адже Жака Лакана цікавлять передусім людські стосунки, реакції, здатності, емоції, тобто власне людське – особливий "регістр символічного". В іншому Лаканівському визначенні дослідник саме так і формулює думку: "Кожного разу, коли ми маємо справу з Символічним як особливим регістром – регістром, де суб'єкт вступає у власне людські стосунки, – кожного разу, коли ми маємо справу з позицією суб'єкта... неодмінно виявляється дещо проблематичне".⁷

Мовознавець-традиціоналіст, можливо, може залишити поза увагою формулювання французького інтелектуала, оскільки вони звернені швидше до мотивації слова, ніж до вербалізованої реальності, об'єктивованої у слові, тексті. Проте звернемо увагу на *a*

priori дослідницьку аксіому: без заглиблення у причини (мотивації) неможливо достатньо послідовно й несуперечливо пояснити наслідки (результати). Жак Лакан працює з причинами, внутрішніми станами, іманентними характеристиками людського в людині. Пізніше, в "Інстанції букви в несвідомому, або Долі розуму після Фрейда", в інших працях зрілого вченого, він глибше занурюватиметься у словесну стихію, спостерігаючи народження, постання слова і процеси символізації.

У "Символічному, уявному і реальному" Жак Лакан у методиці структуралістських підходів постійно диференціює аналітичний досвід пізнання символічного. Відтак, авторська доказовість має внутрішню логіку, хоча і йдеться про ледь вловлювані переходи психічних станів людини, їх варіативності. Пояснюваність Символічного набуває нових і нових авторських верифікацій: "Суб'єкт відтворює символ в образній формі. Аналіз дає багато прикладів відтворення символу в образі – це відбувається, наприклад, у сновидінні. Сновидіння якраз і представляє собою образ, пройнятий символізмом".⁸ Очевидно, вплив наукової концепції З. Фрейда на розуміння і формулювання природи символізму Жаком Лаканом у цьому контексті виявлено не лише в характері викладу. Доказовість звернена до сну, а символічні вияви співвіднесені з образом, як і у З.Фрейда.

Проте Жак Лакан не зупиняється на пояснювальній здатності психоаналітичних спостережень й узагальнень клінічного досвіду. Ключову тезу авторського розуміння **Символічного** сформульовано в цьому знаковому для європейської гуманітаристики тексті: "Це рівень символізації образу (*"C'est la symbolization de l'image"*) – того самого, по-іншому, що **ми називаємо інтерпретацією** (виділ. нами – *Л.Ш.*). Досягти її можна лише після подолання уявної фази, що включає, приблизно, етапи *rl – il – iR – iS* (в термінологічно-номенклатурному позначенні Жаком Лаканом етапів постання символічного – *Л.Ш.*). Після цього починається фаза прояснення символу інтерпретацією, *sS – SI*".⁹

Серед інших розгорнутих термінів-пояснень Символічного зустрічаємо Лаканівські варіації (чи названі автором "інтерпретації") суті символічного, його форм, генези, психологічної мотивації. А

отже: "... суб'єкт має досягти визнання свого бажання з боку собі подібних, тобто висловити його в символічній формі"¹⁰ – визначення, з акцентуацією на універсальних характеристиках символу, його узагальненій природі.

Персоніфікація інтерпретаційних методів аналізу Символічного також пояснюється Жаком Лаканом як необхідний дослідницький складник, тому що символізацію символу має "здійснити саме аналітик. Це йому неважко – він же й сам є символом. Бажано, щоб він зробив це розумно, культурно і з достатньою повнотою. Саме тому бажано, щоб освіта аналітика забезпечувала йому максимально широкий культурний світогляд".¹¹

У лінгвістичному дискурсі йдеться, зрозуміло, про екстра- й інтралінгвальне в аналізі. Тоді визначений Жаком Лаканом культурний контекст, в якому має працювати дослідник-аналітик, відносно до екстралінгвальних характеристик наукового аналізу, характеристик, без яких сьогодні навіть важко уявити мовознавчу працю. Більше того, завершуючи названу вище лекцію, Жак Лакан вважає за необхідне підкреслити загальний характер викладених поглядів щодо символічного, які він називає "вступом" ("introduction"), передумовою ("préface"), до того ж акцентує увагу на аргументаційній домінанті майбутніх досліджень європейського інтелектуала – мові. У виголошеній Жаком Лаканом Римській доповіді передбачається "більш повно і конкретно" зосередитися на "суб'єкті мови у психоаналізі".¹²

У післялекційній дискусії під головуванням доктора Лаваша поняттєва конкретизація термінів Символічне, Уявне і Реальне набуває подальшого розвитку. Серж Леклер запитує: "Ви говорили тут про Символічне, про Уявне. Але ж було і Реальне, про яке Ви не говорили"?

Жак Лакан у властивій йому парадоксальній манері узагальнень відповідає: "Я все ж говорю про це, хоча й небагато. Реальне – це або тотальна сукупність, або мить, яка щезла. В аналітичному досліді, для суб'єкта **Реальне – це завжди зіткнення з чимось, наприклад, з мовчанням аналітика**" (виділ. нами – *Л.Ш.*).¹⁴

Доведення сформульованої тези спирається у Жака Лакана на мову, її характеристики і можливості, представлені в різного рівня абстракціях і співмірностях, з онтологічними властивостями інтелектуальної діяльності людини. Як конкретний приклад дослідник бере знову ж таки сновидіння, зауважуючи, що вони **"...вибудовані як мова. В аналізі вони є саме мовою** (виділ. нами – *Л.Ш.*)".¹⁵ Динамічна форма доведення Жака Лакана, що властиво цьому вченому, не лише зосереджується на концептуальних засадах теорії співмірностей Символічного – Уявного – Реального, а і продукує нові питання, ще не висвітлені аспекти проблеми. Звідси звернене до власної системи доведень питання: "Як виявляється, що у процесі цього уявного і символічного досвіду ми одержуємо в останній фазі його, обмежене, але дивовижно точне знання про структуру самого аналітика?" (аналітик, як вже формулював Жак Лакан, сам є символічною субстанцією у тріаді залежностей Символічне – Уявне – Реальне – *Л.Ш.*).¹⁶

Жорж Моко в цьому дискусійному полілозі зосереджує увагу на потребі розглянути різні типи символів, проте Жак Лакан вважає за необхідне розгортати варіанти дефініцій розглядуваних категоріальних сутностей, уточнювати їх характеристики. "Символ, – твердить Жак Лакан, – це перш за все емблема".¹⁷

У контексті психоаналітичного досвіду постає формулювання: "Що стосується символів, які спираються на аналітичний досвід, ... це якраз ті самі елементи, які з реальністю не мають нічого спільного".¹⁸ Методологічна зосередженість на принципі відкритих визначень дозволяє Жаку Лакану розгортати дефініцію щоразу новою гранню характеристик: символ – онтологічна властивість людського мислення в диспозиції людське-тваринне: "...символ формує людську реальність, де він створює... людський вимір, ... символ не виробляється нами на підставі відчуття чи реальності. Те, що є власне символічним, – йдеться і про символи найбільш примітивні, – вводить в людську реальність дещо інше, відмінне від неї, формуючи ті перші предмети, щодо яких можна говорити про істину".

І врешті, підсумкова теза в цьому аспекті доведення: "Чудово те, що всі символи – символізуючі символи – належать саме цьому регістру. Створення символів здійснює введення в реальність тваринну реальності нової, іншої".¹⁹

Уточнення Жоржа Моко щодо "сублімації й переробки" названої реальності, де створюється фундамент для виникнення в подальшому мови,²⁰ підкреслюють епістемну глибину полілогу науковців, зосереджених навколо проблеми розшифрування першопочатків людського в людині, генези інтелектуальної діяльності та її вербалізованої реальності.

Загальна транспозиція в аналіз мови характерна для європейської гуманітаристики. Жак Лакан у цьому випадку залишається послідовним як щодо власної концепції, так і традиції. Його твердження "...все, з чим має справу аналіз, належить до розгляду мови, тобто, в підсумку, логіки"²¹ акцентує увагу на послідовностях, залежностях, кореляції мовних одиниць, що їх мовознавці формулюють в категоріях системно-структурних характеристик і функціональних закономірностей.

Інше підсумкове твердження (репліка на виступ Франсуази Дальто, яка стверджує, що "мова є лише одним із образів" і проектує це твердження у психоаналітичну практику акту любові, коли виникає потреба у мовленні – одному з типів емоційної комунікації) стосується Уявного – "це все, що відносимо до штучної репродукції".²²

Лаканівська аргументація наведеним матеріалом не завершується. Її витoki, як відомо, знаходимо у статті К. Леві-Стросса "Символічна дієвість" (1949 р.), що пізніше увійшла до збірки "Структурна антропологія" і стала широко цитованою в гуманітаристиці ХХ ст., здобувши достойне коло послідовників і в мовознавстві. Наслідки Лаканівського погляду на Символічне, Уявне, Реальне – внесок нових ідей до методологій, об'єднаних узагальненим терміном "інтерпретативні"; глибинна психоаналітична мотивація символу в художньому вербалізованому сприйнятті; розрізнення і виділення інтегральних характеристик категорій Символічне, Уявне, Реальне; демонстрація тонкого дослідницького механізму пізнання мисленнєвих процесів, які спектрально об'єднують

інтелектуальну діяльність, психофізіологічні особливості людини, її унікальну характеристику – мову.

Ідіостилістика тексту об'єктом аналізу має, як відомо, принципові для Жака Лакана питання. Французький інтелектуал розв'язував їх у контексті психоаналітичної практики, де мова була аргументом від дослідницької парадигми, і все більше занурювався в семантичні глибини, намагаючись знайти кореляції у складних процесах людської психіки і мови. Лінгвісти вирішують пошукові проблеми, аргументуючи факти мови, реалізацію мовної діяльності знайденими Жаком Лаканом ключами до свідомого – несвідомого – підсвідомого. Символ в цьому випадку, його ідіостилістична множинна реалізація й інтерпретація в тексті дозволяють сформулювати тезу, до якої підводить Жак Лакан – єдності світу *homo sapiens* у пізнанні й неповторності інтелекту кожної Людини.

¹Лакан Жак. Имена – Отца. Пер. с фр. / Перевод А. Черноглазова. – М. : Логос, 2006. – С. 12; ²Там само. – С. 21; ³Иванов В.В. Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему / В.В. Иванов. – М. : Языки русской культуры, 2004. – 208 с.; ⁴Там само; ⁵Лакан Жак. Цит. праця. – С. 35-36; ⁶Там само. – С. 33-34; ⁷Там само. – С. 32; ⁸Там само. – С. 37; ⁹Там само. – С. 37-38; ¹⁰Там само. – С. 38; ¹¹Там само. – С. 38-39; ¹²Лакан Жак. Функция и поле речи и языка в психоанализе: Доклад на Римском Конгрессе, читанный в Институте психологии Римского университета 26 и 27 сентября 1953 года: Пер. с фр. – М. : Гнозис, 1995. – 100 с.; ¹³Там само. – С. 40; ¹⁴Цит. праця. – С. 37; ¹⁵Там само. – С. 42; ¹⁶Там само. – С. 43; ¹⁷Там само. – С. 43; ¹⁸Там само. – С. 43; ¹⁹Там само. – С. 44; ²⁰Там само. – С. 44; ²¹Там само. – С. 46; ²²Там само. – С. 50.

Дем'янюк А.А., к. філол. н.

ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

У статті розглядається культурно-національна своєрідність фразеології.

Ключові слова: фразеологія, мовні знаки культури, лінгвокраїнознавство.